

Михајло Фејса

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Одсек за русинистику

ОСАВРЕМЕЊАВАЊЕ РУСИНСКОГ ПРАВОПИСА¹

Сажетак: Први *Правопис русинској језика* објавио је Никола Кочиш 1971. године. *Правопис* је остварио свој главни циљ и утврдио основна правописна правила. У времену које је прошло до изражаја је дошао одређени број проблема, као што су нпр. давање предности фонолошком или морфолошком принципу, неосновано дијалектизовање русинског језика, третман позајмљеница, прихватање или неприхватање дублета и други. Године 2017. Одсек за русинистику Филозофског факултета на Новосадском универзитету направио је значајан корак према новом русинском правопису и објавио *Правописни речник русинској језика* у коме се тежи дати решења или смернице за постојеће правописне недоумице и неусаглашености.

Кључне речи: русински језик, правописни речник, стандардизација, дублети, позајмљенице.

1. Увод

Након Првог светског рата, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (касније, у Краљевини Југославији), Русинима је дозвољено да формирају националне, културне институције на основу тога што су били признати као национална мањина словенског порекла са правима на нивоу тадашњег схватања. За Русине је то био догађај од највећег значаја који је трасирао пут њиховог националног и културног развоја (Хорњак 2006: 32). Први корак којим су они манифестовали своју тежњу према независном националном и културном животу било је оснивање Русинског народног просветног друштва, названог Просвета. На оснивачкој седници, 2. јула 1919. године у Новом Саду, русинска национална заједница решила је да издигне свој народни језик (не руски или украјински) на ниво књижевног језика. Ова одлука била је базирана на чињеници да су књиге религиозног и књижевног карактера већ биле објављиване на том језику (Медјеши 1993: 146).

Прва русинска културна организација је објавила неколико књига од великог значаја. Најугицајнија књига тог времена била је прва русинска граматица

¹ Рад је настао као резултат пројеката 187002 и 187017, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Грамаїїка бачко-русинскої іовора (1923) Хавриїла Костельника. Она је увела и утврдила основне лексичке, фонетичке, морфолошке и синтаксичке нормe. Од тог тренутка русински језик добија потпуну целину диференцијалних карактеристика књижевног језика (Дуличенко 2009: 228).

Никола Кочиш је својим изузетним талентом тежио да кодификује све што је остало недоречено и, заједно са нормама које су створене захваљујући Костельнику, прво да формира нормативни систем за школске потребе, а касније да га прошири и на друге сфере у којима се књижевни језик користи. Тако су од 1965. до 1968. године објављене три његове граматике под једним називом *Маїтерњи језик*, у којима није био само школски материјал, него су решавана и важна нормативна питања. Резултат његовог нормативног стваралаштва није представљао последњу реч стандардизације, али је главно урађено – створен је нормативни систем. Његова *Грамаїїка русинскої језика* објављена је постхумно 1974. године (Сегеди 2007: 250). Та *Грамаїїка*, иако недовршена, веома је значајна за развој савременог русинског књижевног језика. Посебно је значајно што је Кочиш објавио први *Правойис русинскої језика* (1971) и први речник *Приручни штерминолошки речник срїскохрвайско-русинско-україински* (1972). Сам аутор је био свестан недостатака овог речника на што указују и његове речи из Увода “може се очекивати да ће у блиској будућности бити неопходно направити корекције неких термина и/или њихових облика” (Кочиш 1972: 7).

Јулијан Рамач је објавио око 15 књига а међу њима најзначајније су: *Русинска лексика* (1983), *Фразеолошки речник: срїскохрвайско-русински* (1987), *Практична сїилисїїка* (1996) и свеобухватна *Грамаїїка русинскої језика* (2002). Професор Рамач је, као главни уредник, заједно са уредницима Хеленом Међеши и Михајлом Фејсом привео крају дугогодишњи рад на двотомном *Срїско-русинском речнику* (Рамач et al. 1995; 1997). Речник има око 70.000 одредница. Године 2010. објављено је и капитално лексикографско дело *Русинско-срїски речник*, коме је главни уредник такође Јулијан Рамач, а аутори су Хелена Међеши, Оксана Тимко-Ћитко и Михајло Фејса. Речник има око 38.000 одредница (Рамач et al. 2010).

Године 2017. Одсек за русинистику објавио је *Правойисни речник русинскої језика* (Фейса 2017).

2. Проблеми правописа русинског језика

Проблеме правописа русинског језика могуће је класификовати у три основне групе: 1. примењивање фонолошког или морфолошког принципа; 2. дијалектизовање русинског језика праћено неизворним решењима; 3. неискристалисан приступ позајмљеницама.

Прва група проблема произилази из међуодноса морфолошког и фонолошког принципа писања речи, тј. од доминантног утицаја етимологије или ортоепије на ортографију. У Уводу *Правойиса русинскої језика* Никола Кочиш пише: “Морфолошки принцип кога имамо у основи нашег писања одређује да не записујемо речи онако како их изговарамо, него код писања водимо рачуна о томе како је реч настала” (Кочиш, 1971: 3). Пример који даје је глагол *розсїїац*, који се пише са неизмењеним префиксом *роз-* (иако се глагол изговара *росїїац*). Као примери да многе речи пишемо и према фонолошком принципу аутору служе речи *їкацки* и *їкацїиво* (не

*й*качки и *й*качс*т*иво, које би биле тако писане да се инсистира на чувању основе и суфикса). Александар Д. Дуличенко констатује следеће: “морфолошки принцип, који остаје главни, допуњава се са другим орфографским принципима. Један од њих је и фонолошки” (Дуличенко 2009: 250). Према томе, фонолошки принцип је допунски, а не примаран, као нпр. у српском језику. Отуд, с једне (морфолошке) стране, не бележимо једначење сугласника по звучности (па пишемо нпр. *бабка* и *кнѣжка*, а не према изговору: *байка* и *кнѣшка*) и префиксе задржавамо у њиховом основном облику (нпр. *россиџац* и *йреџџлациц*), а, с друге (фонолошке) стране, јотовање, палатализацију и аблаут пишемо онако како речи са тим језичким појавама чујемо, без обзира што смо у неким случајевима и свесни њихове етимологије. Дилема да ли применити фонолошки или морфолошки принцип у одређеним случајевима узрокује недоумице у вези са писањем пре свега суфикса, префикса *з-* (у варијантама *з-*, *с-* и *зо-*) и удвојених сугласника (нпр. *беззакони* или *беззакони*, *счарнеџи* или *шарнеџи*, *одвоџ* или *одвоџ*). Непрецизирана јурисдикција фонолошког, односно морфолошког принципа узрокује недоумице и код писања следећих речи: *јласнік* или *јлашнік*, *йекелни* или *йекельни*, *худобенки* или *худобенки*, *нашлџни* или *наслџни*, *сџороче* или *сџороче*.

Друга група проблема произашла је из вештачког уоквиравања русинског језика. Тако нпр. код Николе Кочиша налазимо велики број правописних (и лексичких) решења које говорници русинског језика нису прихватили. Тежећи да русински језик представи као дијалекат украјинског језика, Кочиш се угледао на књижевни украјински језик и спорне случајеве у суштини решавао по угледу на језички ентитет који је настао у другим социолингвистичким условима. Априорно изабрани модел за стандардизовање је дао и следећа “решења”: поред *йомилованя* и *милоци* у *Приручном йерминолошком речнику срџскохрвајско-русинско-украјинском* налази се и непознато *йощага*; поред *атенџа* и *шџиџона* фантомски се појављује и *розвиднік*; поред *йахуљка* као синоними дати су и *йахолька* и *шнџџинка*; поред *оцена* и *оцинка*; поред *йривџзџеня* и *йримара*; само *йравма* (не и *йраума*); префериран је *клоун* (који нико од говорника русинског језика не користи) у односу на *кловн*; *обе-режно* изгледа значајније (иако је непознато русинском говорнику) од *осџорочно*, с обзиром на то да се у одредници налази на првом месту итд. На тај начин Кочиш је тежио да русински језик “обогасти” лексиком која је базирана на говору средњег Наддњепровља и околних области (који је у основи украјинског књижевног језика), а не на русинским говорима Карпатског ареала из којих русински језик природно истиче. Кочишев априорни приступ је у суштини разумљив јер у шездесетим и седамдесетим годинама прошлог века, када је он стварао, Русина и русинског језика у Карпатском ареалу није било, што представља “резултат кратковиде језичке праксе и преког и административног начина којим је уведен украјински језик – све спроведено у току највеће стаљинистичке репресије” (Magocsi 1996: 33). Политика Коминтерне је довела до административног брисања карпатских Русина и могућности изучавања русинског језика у периоду од четири деценије у самој постојбини (данас већином у Словачкој, Мађарској, Украјини и Пољској). Тек након Плишане револуције, 1989. године, тј. након распада СССР-а и совјетске језичке праксе, владе Словачке, Пољске, Чешке Републике, Мађарске и Румуније почеле су опет да признају карпатске Русине за националну мањину. Што се тиче Русина Србије и Хрватске њима право на самоизјашњавање и њихов језик није никада оду-

зимано. Године 2004. објављена је 14. монографија у едицији Савремена историја словенских језика, под називом *Русинський язык* (Magocsi 2004), која је потврдила четири варијанте русинског језика – прешовску у Словачкој, лемковску у Пољској, закарпатску у Украјини и бачко-сремску у Србији и Хрватској. Генерално гледајући, данас је све јасније да се за трајна нормативна решења у једној варијанти русинског језика морају консултовати и остале русинске варијанте.

Трећа група проблема се тиче лексема које се јављају у два, три или више облика а међу којима углавном не опажамо значајнијих семантичких разлика. Ова група проблема је карактеристична за стране речи. Примере за ову групу проблема налазимо и међу примерима претходне групе (реч је нпр. о писању *клоун* или *кловн*, *їрава* или *їраума* и др.); ти примери, између осталог, показују да неосновано дијалектизовање језика може довести до непотребног увећања варијантности. Од позајмљеница које изазивају одређене правописне недоумице за ову прилику поменимо и: *английски/анліийски*, *граній/гранїї*, *мозаик/мозайк*, *космонауїї/космонавїї*, *шїїюн/шїїион*, *анекдоїа/анекдоїа*, *грам/їрам*, *їулитан/хулитан*, *каузални/кавални*, *наивни/наївни*, *їнджама/їнжама*, *Русия/Росия* и др. Неки од наведених парова формирани су директним контактом русинског и дотичног страног језика, а неки индиректним контактом, при чему често опажамо и утицај посредујућег језика. С обзиром на то да дублети или триплети најчешће не уносе разлике у значењу, можемо рећи да су они редувантни.

3. Унапређење правописних правила

Нама, међутим, у *Правописном речнику русинскої језика* није била намера да по сваку цену неколико облика једне лексеме унификујемо у један облик него да постојећи број сведемо на правописно оправдан, што у суштини значи на барем два облика. Тако смо, на пример, урадили и у случају четири облика *шлїдуюци*, *шлїдуюци*, *слїдуюци* и *слїдуюци*, када смо се определили само за два (за облик *слїдуюци*, који је везан за духовну сферу и који је базиран на црквенословенском језику, и за облик *шлїдуюци*, који је базиран на сегментима савременог русинског језика, конкретно на именици *шлїд* и наставку *-ци*). Такође, сматрали смо, нема потребе и за *Иїїалиянка*, и за *Талиянка*, и за *Иїїалиїка* (како је Кочиш предлагао у свом речнику); довољно би било само *Иїїалиянка* пошто је изведена од *Иїїалия*, али смо, ипак, допустили да се скраћени облик *Талиянка* евентуално користи у свакодневном говору.

Дублети су једноставно неизбежни у русинском језику, тј. у његовој лексици, јер је он био под утицајем неколико и словенских и несловенских језика – почев од црквенословенског, мађарског и немачког у прошлости до српског и енглеског данас. Свесни смо, с једне стране, да је готово немогуће избрисати све трагове узроковане позајмљивањем, а, с друге стране, да на свету и нема чистог језика. То је и главни разлог зашто смо релативно толерантни према страним утицајима (поготово данас у време компјутеристике) и зашто нисмо инсистирали да се вишеобличност једне речи своди на једнообличност.

При опредељивању смо узимали у обзир још неколико релевантних фактора, као што су нпр. време доласка позајмљенице, начин њеног уласка у одређено поље употребе, њена учесталост и др.

Адаптација међународних дифтонга /au/ и /eu/ не би требала бити унификована зато што речи у које су ти дифтонзи укључени нису ушле у русински језик у исто време и нису адаптиране од исте групе корисника, па предлагемо *авію, евхаристија, Евроја* итд. и *ітраума, космонауї, реума, еурека* итд. У обзир је узета и чињеница да је верска терминологија углавном настајала у прошлим вековима и да је дошла из источне сфере где су наведени дифтонзи адаптирани *ав* и *ев*; код терминологије новијег порекла тежимо да реплика одражава модел па отуд лексеме са *ау* и *еу*.

Нема разлога укључити облик *ковбой* када је, с једне стране, општеприхваћени облик *каубой*, и, с друге стране, тај облик одговара изговору енглеске речи *cowboy* /kauboil/.

С друге стране, уколико је нпр. облик *тајзибан* устаљен у русинском језику нема потребе призивати изворну немачку реч *Eisenbahn*, која се изговара /ajzenban/.

У току решавања правописних проблема нека правила су се искристалисала и као таква требала би наћи место у новом, или у ревидираном Кочишевом *Правопису русинској језика*. Нека од њих су:

а) ако код употребе неке именице осећамо присуство људског фактора, или одређену персонификацију, а отуд и могућност одређене радње, склони смо да у случају генитива једнине дамо првенство генитивним облицима на наставак -у (нпр. *акіу, Београду*), односно наставку -зму (нпр. *амајеризму, билингвизму*) и наставку -вку (нпр. *вилівку, виїлювку*);

б) за именице новијег порекла (када је српски језик изворни или посредујући језик, што се углавном односи на англицизме) у већини случајева додавали смо наставке -у/-ю (нпр. *стїаріу, шлайсу*) или оба наставка -у/-ю и -е/-е (нпр. *авиону/-не, рекорду/-дзе*) у случају да су одређене именице досегле виши ниво адаптације у русински језички систем;

в) два наставка за номинатив множине користе се за именице мушког рода на -лог, (нпр. *социологи/-гове*); наставак -и карактерише и номинатив множине именица женског рода (*социологи*), иако је могућ и наставак -инї (*їедагогинї*) када нема родног двосмисла.

Један од наших циљева био је и да уградимо родну перспективу у *Правописни речник* због чега су одреднице са именицама мушког рода често праћене одредницама женског рода. На пример:

Буневец, -вца, лок. о Буневцови, мн. Буневци, -цох;
Буневка, -ки, лок. о Буневки, мн. Буневки, -кох;
колега, -ги, мн. колеги/-гове, -гох;
колегиня, -нї;
педагог, -га, мн. педагоги, -гох;
педагога, -оги, мн. педагоги, -огах и педагогиня, -нї, мн. педагогинї, -нџох.

За придеве су редовно обезбеђивани наставци за сва три рода. Облик мушког рода једнине дат је први, а њега следе наставци за женски и средњи род једнине. Облик множине придева је у русинском језику исти за сва три рода и идентичан је облику мушког рода једнине, па га у *Правописном речнику* нисмо наводили.

Дублети код придева су веома чести. Пошто присвојни придеви могу бити коришћени у ужем и ширем смислу, што има и формални одраз (нпр. *бејшонов*, *-ва*, *-во* и *бејшонови*, *-ва*, *-ве*), у оквиру многих одредница за придеве присутни су и триплети:

алфабетни, *-на*, *-не* и алфабетски, *-ка*, *-ке*;
анархийни, *-йна*, *-йне* и анархични, *-чна*, *-чне*;
биографийни, *-на*, *-не* и биографски, *-ка*, *-ке*;
атлетични, *-на*, *-не* и атлетски, *-ка*, *-ке*;
мацерин, *-на*, *-но* и мацеров, *-ва*, *-во*;
истофайтов, *-ва*, *-во* и истофайтови, *-ва*, *-ве*;
бетонов, *-ва*, *-во*, бетонови, *-ва*, *-ве* и бетонски, *-ка*, *-ке*;

У неким одредницама даване су и информације о настанку придева:

автоматични, *-на*, *-не* (од автоматика);
автоматни, *-на*, *-не*, автоматов, *-ва* *-во*, автоматови, *-ва* *-ве* и автоматски, *-ка* *-ке* (од автомат);
економийни (од економия), *-на*, *-не*, оп. и економски, *-ка*, *-ке*;
економични (од економика), *-чна*, *-чне*;
економски, *-ска*, *-ске*, оп. и економийни.

Наведени примери указују на потребу да се наставак *-ични* користи када се именица завршава на наставак *-ика* (*методика* > *методични*; *математика* > *математични*; *логика* > *логични*), а не, као што је био случај, да се користи и када за њега нема услова (тако, на пример, не *аналогични*, јер не постоји *аналогика*, него *аналогийни*, пошто постоји *аналогия*). Такође, не би требало преферирати облик *демократични*, када није заживела *демократика*. Заживела је, међутим, *демократија*, па је од те именице прихватљивије изводити придев *демократийни*; од именице *демократија* прихватљивије је изводити придев *демократиски*. Стиче се утисак да *демократични* указује на присуство одређене особине (демократичности) и то не у потпуној и жељеној количини; *демократиски* указује на присуство дате особине у оптималној и задовољавајућој количини.

Посебна пажња је посвећена именицама мушког рода чија се основа завршава на самогласник. Тако се нпр. код именица на финалну фонему /о/ у номинативу једнине сусрећемо са наставком *-а/-ја* (нпр. *авија*, *диска*, *радија*, *сценарија*), али и са варијантношћу (*еври/-ра*, *корза/-зои*), у номинативу множине.

За разлику од Кочиша ми смо се фокусирали на обраду глаголских облика. За аотивне / имперфективне глаголе обезбеђивали смо често и пет облика – за локализовање глаголских ситуација у сегмент садашњост (*ишр.*), за локализовање у сегмент прошлост (*иришл.*), императивни облик за друго лице једнине (а некада и за друго лице множине) (*имишр.*), трпни глаголски придев (који због семантике неких глагола није навођен) (*гисирикм.*) и глаголски прилог садашњи (који без наставка *-ци* редовно указује и на облик трећег лица презента) (*гисирисл.*). Тотивни / перфективни глаголи имају углавном четири облика јер их не карактерише глаголски прилог садашњи. Уместо облика за локализовање у сегмент садашњост (*ишр.*) тотивни глаголи имају облик за локализовање у сегмент будућност (*буд.*). На пример:

забавяц, *шѣр.* -ям, *ѣрешл.* -ял, *имѣер.* -яй, *дѣѣрикм.* -яни, *дѣѣрисл.* -яюци;
раховац, *шѣр.* -хуем, *ѣрешл.* -вал, *имѣер.* -хуй, *дѣѣрикм.* -вани, *дѣѣрисл.* -хуюци;
забетоновац, *буг.* -нуем, *ѣрешл.* -вал, *имѣер.* -нуй, *дѣѣрикм.* -вани;
потвердзиц, *буг.* -им, *ѣрешл.* -дзел, *имѣер.* -дз, *мн.* -дзце (*-цце), *дѣѣрикм.*
-дзени.

Вођено је рачуна и о двовидским глаголима. Одреднице глагола са два видска модалитета су најсложеније јер двовидски глаголи могу глаголске ситуације локализовати у сва три временска сегмента, а поред облика за императив и трпни глаголски придев имају и облик за глаголски прилог садашњи. На пример:

масирац, *шѣр.* и *буг.* -рам, *ѣрешл.* -рал, *имѣер.* -рай, *дѣѣрикм.* -рани, *дѣѣрисл.* -раюци;
римовац, *шѣр.* и *буг.* -муем, *ѣрешл.* -ал, *имѣер.* -муй, *дѣѣрикм.* -ани, *дѣѣрисл.* -муюци.

Како су третирали двовидски глаголи, посебно они са суфиксом *-ира-*, види се из неусклађености броја облика и разноврсности понуђених решења у два капитална речника – *Српско-русинском речнику* (СРР) и *Русинско-српском речнику* (РСР):

СРР – *ренововац, реновирац*; РСР – *реновирац, реновировац*;
СРР – *рекреовац (ше)*; РСР – *рекреирац (ше), рекреировац (ше)*;
СРР – придеви *реномовани* и *реномирани*, а глагол само *реномовац*; РСР – придеви *реномирани* и *реномовани*, а глагол само *реномовац*;
СРР – *сѣиоирац*; РСР – *сѣиоирац, сѣиоовац*;
СРР – *фолир(ов)ац*; РСР – *фолирац, фолировац*;
СРР – *форсир(ов)ац*; РСР – *форсирац, форсировац*;
СРР – -; РСР – *рекеѣирировац, рекеѣирирац*;
СРР – *ѣаѣаѣир(ов)ац, ѣаѣаѣиовац*; РСР – *ѣаѣаѣирирац, ѣаѣаѣирировац*;
СРР – -; РСР – *ѣаѣирирац*;
СРР – *ѣеѣиовирац*; РСР – *ѣеѣиовирац*;
СРР – *ѣиѣиовац*; РСР – *ѣиѣиовац*;
СРР – *ѣеѣѣир(ов)ац*; РСР – *ѣеѣѣирирац, ѣеѣѣирировац*;
СРР – *ѣиѣиѣирирац, ѣиѣиѣиновац*; РСР – *ѣиѣиѣирирац, ѣиѣиѣиновац*;
СРР – *сѣиѣири(ов)ац*; РСР – *сѣиѣирирац, сѣиѣирировац*;
СРР – *ѣреѣиаровац*; РСР – *ѣреѣиарировац, ѣреѣиаровац*;
СРР – *реѣири(ов)ац*; РСР – *реѣирирац, реѣирировац*.

У тежњи да редукујемо број облика и међусобних комбинација ми код глагола на суфикс *-ира-* нисмо видели потребу за уношењем облика у коме је овај интернационални суфикс «надсловенизован» (нпр. *агресировац*), тим пре што он и није карактеристичан за свакодневни говор, па смо се определили за уношење облика са суфиксом *-ира-* (први је у одредници не због преферирања, него због азбучног редоследа) и за уношење облика у коме га замењује суфикс *-ова-*. Овај други поступак је, иначе, у складу са поступком који је примењен на глаголе са суфиксом *-иса-*, у којима се суфикс *-иса-* замењује суфиксом *-ова-*. На пример:

адресирац, *ѿер.* и *буд.* -ам, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -ай, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -аюци и адресовац, *ѿер.* и *буд.* -суем, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -суй, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -суюци;
асистирац, *ѿер.* -ам, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -ай, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -аюци и асистовац, *ѿер.*-туем, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -туй, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -туюци.

Најмање глаголских облика имају модални глаголи; код неких је тешко или је немогуће разликовати облике императива, трпног глаголског придева и глаголског прилога садашњег, нпр:

требац *безос.*, *ѿер.* треба, *ѿрешл.* -ал, -ала, -ало, *мн.* -али;
шмец, *ѿер.* -ем, *3. ос. мн.* шму, *ѿрешл.* шмел.
Непрелазни глаголи немају облик трпног глаголског придева:
стац, *ѿер.* стоїм, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* стой, *дѿѿѿрисл.* стояци;
шедзиц, *ѿер.* -им, *ѿрешл.* -дзел, *имѿер.* -дз, *мн.* -дзце (*-цце), *дѿѿѿрисл.* -дзаци.

Код глагола кретања облик трпног глаголског придева је могуће разликовати само у пасивној конструкцији *Ту бежане / бежене*, одн. *Ту ѿлѿване*:

бежац, -жим, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -ж, *мн.* -жце, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -ци и бежиц -им, *ѿрешл.* -жел, *имѿер.* -ж, *мн.* -жце, *дѿѿѿрикм.* -жени, *дѿѿѿрисл.* -жаци;
плѿвац, *ѿер.*-ам, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -ай, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -аюци.

Такозване рускокрстурске и куцурске варијанте су третиране равноправно. На пример:

блѿцац, *ѿер.* -шим, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -щ, *мн.* -щце, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -ци и блѿщиц, *ѿер.*-им, *ѿрешл.* -щел, *имѿер.* -щ, *мн.* -щце, *дѿѿѿрикм.* -щени, *дѿѿѿрисл.*-ци;
бежац, -жим, *ѿрешл.* -ал, *имѿер.* -ж, *мн.* -жце, *дѿѿѿрикм.* -ани, *дѿѿѿрисл.* -ци и бежиц -им, *ѿрешл.* -жел, *имѿер.* -ж, *мн.* -жце, *дѿѿѿрикм.* -жени, *дѿѿѿрисл.* -ци;
ещи, *нѿѿрем.*, *оѿ.* и ище;
ище, *нѿѿрем.*, *оѿ.* и ещи.

Када је реч о тзв. куцуризмима заузето је становиште да, ако су карпатског порекла, и ако су саставни део неке од варијанти русинског језика, они имају место и у стандарду јужнорусинске варијанте. Такође су и генитивни облици именица на самогласник (као *Пера* и *Дюра*) прихватљиви и као “до Дюри” и као “до Дјору”. Што се тиче тзв. куцурског наставка -*лї* за треће лице множине перфекта, кога потврђује Карпатски арал, али га користе углавном још само старије генерације, сведен је на ниво архаизма. Он може бити коришћен нпр. у белетристичкој карактеризацији Куцуранина.

Један од проблема русинског правописа је и удвајање или неудвајање сугласника, посебно када су сугласници на крају префикса и на почетку основе, али и када су на крају основе и на почетку суфикса. На пример:

оббудовац, *буд.* -дуем, *йрешл.* -ал, *имйер.* -дуй, *дїсйрикм.* -ани;
 оддаліц, *буд.* -їм, *йрешл.* -лел, *имйер.* -ль, *дїсйрикм.* -лени;
 одданосц, -ци;
 одзелене, -ня, *лок.* о одзеленю; Одзелене за русинистику;
 преддїя, -її;
 роззубадлац, *буд.* -лам, *йрешл.* -лал, *имйер.* -лай, *дїсйрикм.* -лани;
 беззвучни, -на, -не;
 ззукоса, *нсйрем.*;
 законни, -онна, -онне *и* законски, -ска, -ске.

Иако смо у *Правописном речнику* дозволили варијанте, у случају варијанти-реплика нових позајмљеница, када постоји свест о моделу-извору, реплике формирамо према моделима, тј. према изворним облицима (нпр. *бејзбол*, *грам*, *їулиан*, *шйшон*).

То се односи и на речи са хијатом. Иако се алофон сугласника *й* (*і*) чује између два самогласника, он се, као и у моделу-извору, не пише. На пример:

алкалоид, -ду/-да;
 архаични (*архаїчни), -на, -не;
 атеист (*атеїст) -ста *и* атеиста (*атеїста), -сти;
 милион (*милион), -на, *лок.* милиону;
 мозаик, -ка;
 кофеин, -ну, *лок.* кофеину;
 креирац, *йер.* *и буд.* -ам, *йрешл.* -ал, *имйер.* -ай, *дїсйрикм.* -ани, *дїсйрисл.* -аюци;
 радио, -ия, *мн.* радия, -ийох;
 сперматозоид, -да, *мн.* сперматозоиди, -дох.

Само у неколико случајева смо дозволили и варијанте које одступају од реплика-модела. Реч је о позајмљеницама у којима се налазе два сугласника заједно, а због лакшег изговарања између њих је уметнут самогласник. Присуство самогласника *a* у српском језику, а самогласника *e* у русинском језику, указује на секундарну адаптацију. То се односи и на именице на међународни суфикс *-ism* (> из(е)м):

вандализ[е]м, -зма/-зму, *лок.* о вандализме/-му;
 теиз[е]м, -зма/-зму, *лок.* о теизме/-му;
 рит[е]м (*ритам), -тма/-тму, *лок.* ритме/-му;
 рит[е]м-секција, -циї;
 каб[е]л (*грої*), -ла, *лок.* о каб[е]лу.

Меки знак (ь) није писан где није постојао лингвистички аргумент за то. То се посебно односи на наставак *-ань* у номинативу једине у коме је до умекшавања сугласника дошло по аналогiji, под утицајем наставка *-не* из облика номинатива множине:

Вербашан, -на, *мн.* Вербашане, -нох;
 Дјурђовчан, -на, *мн.* Дјурђовчане, -нох;
 Личан, -на, *мн.* Личане, -нох.

Нема потребе нпр. за житеља Галиције у РСР (Рамач и др. 2010) обезбеђивати две варијанте – и *Галичань* и *Галичан* (стр. 145). На 47. страни и *Бачван* и *Бачвань*, на 45. страни и *Банайян* и *Банайянь*, а на 51. страни и *Београдян* и *Београдянь*. На 75. страни налазимо само облик *валалчань* (а за женски род *валалчанка*), на 47. страни *Бачинчань*, на 80. страни само *Вейровчань*. Додајмо и да је у РСР забележен само облик *вароцань* (без варијанте *вароцан*) на 77. страни, а становница вароши није *вароцанька*, него *вароцанка*. Меки знак није укључен ни у именицу *Галичанка*.

Умекшавање које нема потребе записивати опажамо и код неких страних и код неких домаћих речи:

клиника, -ки;
клинични, -на, -не;
колчок, -чка (*кольчок, *кольчик);
кончик, -ка (*коньчик).

РСР меки знак третира недоследно и тада када га не пише тамо где би то требало, као нпр. на 35. страни у глаголу *аминовац* (и поред тога што русинска адаптација одговарајуће позајмљенице гласи *аминь*, а не *амин*, што значи да би глагол требао да гласи *аминьовац*). У истој одредници на 57. страни налазе се и именица *блајодайи* и именица *блајодайиь*, а придев је само *блајодайини*; ни у синтагми *блајодайина Діва Майи* нема трага од умекшавања.

Изузетак смо направили само код већег степена умањивања наставком *-енки* када смо допустили и облик *-еньки*, који укључује умекшавање сугласника *н*, нпр.: *дробен[ь]ки*.

И код употребе знакова интерпункције искристалисала су се нека правила.

Када се у једној речи нађу два сугласника, која би код читања могла бити сагледана као диграфи (два слова која стоје уместо једне русинске фонеме: *гз, гж, гь, иь, нь, ль*), у функцији раздвајања сугласника користи се апостроф:

над`жиц, *буд.* -иєм, *їрешл.* -ил, *имїер.* -жий, *дїєїрикм.* -ити;
над`звичайно, *нєїрем.*;
пред`знак, -ка;
кон`югация, -иї;
пред`єдло, -ла;
Тат`яна, -ни;
Ют`юб, *ген.* Ют`юба/Ют`юбу, *лок.* о Ют`юбу;
Закарпат`є, -т`я.

Писање цртице такође изазива много недоумица. Цртица се пише код сложених придева када су сегменти на истом нивоу (*англо-саксонски, сербско-їорвайїски, англо-америцки, авсїїро-уїорски*); код писања *англосаксонски* (РСР, 36) одсуствује свест о томе да реч потиче од назива два племена, Англа и Саксонаца.

Цртицу треба писати код сложених именица када је први сегмент непроменљив, посебно када може бити и самостално употребљен у реченици, и када сложеница има два акцента (примарни и секундарни); уколико је акценат јединствен, на

претпоследњем слогу, а сегменти сложенице се и не употребљавају самостално и, уколико су уз то још и сливени или редуковани у нову целину, онда цртица није потребна. У складу с тим, код спортова, поред *бејзбол*, *софџбол*, *џејнибол* треба и *баскејбол*, а не *баскеј-бол* (РСР, 46). На пример:

авто-школа, -ли;
радио-аматер, -ера;
радио-емисија, -сија;
радио-станција, -ци;
диско-клуб;
кино-уходница, кино-уходници, *ој.* и кино-карта;
дизел-мотор, -ра, *лок.* о дизел-моторе/-ру;
Рац-Креніцки, Рац-Креніцког;
веб-сайт, -та.

Цртицу би требало писати и код речи које су настале од иницијала, без обзира на то да ли се они спелују (изговарају према називима одговарајућих слова у енглеском језику) или изговарају према домаћем именовању слова:

ди-джей, ди-джеја;
пи-ар, *ген.* пи-ара;
ве-це, ве-цеа;
гај-фай, гай-фая, *лок.* о гай-фаю.

Употреба наводника је редукована на цитате, на изразе са супротним значењем и, евентуално, наслове научних чланака.

За писање назива институција, удружења, организација и сл. нема потребе за употребом наводника јер је довољна употреба почетног великог слова. На пример:

Апостолски егзархат за грекокатолікох у Србији и Чарнеј Гори, *ој.* и Егзархат;
Руске слово (институција); Новинско-видаватељна установа Руске слово;
Основна школа Петро Кузмяк.
Са почетним великим словом, али курзивом, пишемо и наслове књига, зборника, часописа, новина, филмова и сл.:

Руске слово (новине), *Рускојо слова*, *лок.* о *Руским слову/-ве*;
Studia Ruthenica (зборник);
Ромео и Јулија (позоришни комад);
Правойисни словник рускојо јазика (е-публикација).

Великим словом се пишу и верски празници, нпр.:

Пасха (верски празник), -хи;
Пасхални тидзень, Пасхалног тижня;

Кирбай, -ая/-аю, лок. о Кирбаю;
кирбай (вашар на Кирбај), -ая/-аю, лок. о кирбаю.

У *Правописном речнику русинскої језика* је заузето становиште да именицу *Бої*, ако говорник има на уму тројство оца, сина и духа, треба писати великим словом. Према томе, и у изразу *Захрань ме, боже, од велькоїо ѿенєжу* (РСР, стр. 60) вокативни би облик требао да буде написан великим словом – *Боже*. У случају многобоштва ову именицу треба писати малим словом – *бої*. Генерално гледајући, већину термина који се односе на духовну сферу, која је, иначе, занемарена код Кочиша, требало би писати великим словом.

4. Закључак

С обзиром на то да након четрдесетшестогодишњег периода одређени број правописних проблема и даље постоји, ми смо у *Правописном речнику русинскої језика* настојали те проблеме решити, или барем дати смернице за њихово решавање. Три групе проблема су се издвојиле. Оне се тичу давања првенства фонолошком или морфолошком принципу (углавном код писања префикса и суфикса, удвајања / неудвајања сугласника и самогласника, бележења / небележења умекшавања сугласника и др.), раздијалектизовања русинског језика и усмеравања његовог нормирања на језичке ентитете Карпатског ареала, као и третмана страних речи.

У *Правописном речнику* се није тежило унификацији облика. Тако смо нпр. четири облика (*шлїдујуци, шлїдујуци, слїдујуци, слїдујуци*) или три облика (*їрейарирац, їрейаровац, їрейерировац*) свели на два, а не на један. Дублети су једноставно незаобилазни у русинском језику, или у бачко-сремској варијанти русинског језика. Кроз историју на русински језик, тачније углавном на његову лексику, утицај су имали и словенски и несловенски језици – од црквенословенског, мађарског и немачког до српског и енглеског. Избрисати све њихове трагове једноставно није могуће.

У току решавања постојећих правописних проблема искристалисала су се и нека правила која би се требала наћи у новом, или допуњеном Кочишевом *Правопису*. Нека од њих су:

- ако код именица осећамо присуство људског фактора, односно одређеног персонификовања, па, самим тим, и могућност одређене радње, склони смо дати првенство облицима генитива са наставком -у (нпр. *акїу, Београду*), односно наставку -зму (нпр. *амаїеризму, билингвизму*) и наставку -вку (нпр. *вилївку, виїљовку*);

- код именица новијег порекла (при чему је српски језик или изворни, или посредујући, углавном за англицизме) најчешће су давани или само локативни наставци -у/-ю (нпр. *сїарїу, шлайсу*), или оба наставка (нпр. *авиону/-не, рекорд/-дзе*), када сматрамо да је реч о именицама које су достигле виши степен адаптације у русински систем;

- два наставка номинатива множине карактеристична су за именице мушког рода на -лог, (нпр. *социологи/-гове*); и код именица женског рода могућа су два наставка: -и и -инї (напр. *социологи/-гинї*).

Литература

дуличенко, А. Д. (2009). *Jugoslavo Ruthenica II, Роботи з рускей филології и истіорії*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику и НВУ Руске слово.

Фейса, М. (2017). *Правописни словник рускої языка*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику. Постављено на сајт 25. 05. 2017. године: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-419-1>.

Хорњак М. (2006). Бачко-сремски Русини. У: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I* (М. Фејса, ур.), Нови Сад: ИК Прометеј, Филозофски факултет – Одсек за русинистику и КПД ДОК, 23-73.

Костельник, Г. (1923). *Грамаїика бачванско-рускей бешегі*. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.

Кочиш, М. М. (1971). *Правопис рускої языка*. Нови Сад: Покраїнски завод за издаване учебнікох.

Кочиш, М. М. (1972). *Приручни терминологійни словник сербскоїрваїско-руско-українски*. Нови Сад: Руске слово.

Кочиш, М. М. (1977). *Грамаїика рускої языка: Фонейика – морфологія – лексика, I*. Нови Сад: Покраїнски завод за издаване учебнікох.

Magocsi, P. R. (1996). The Rusyn Language Question Revisited. In: *A New Slavic Language Is Born* (P. R. Magocsi, ed.), New York: Columbia University Press, 19-47.

Magocsi, P. R. (ed.) (2004). *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.

Medješi, Lj. (1993). The Problem of Cultural Borders In the History of Ethnic Groups: The Yugoslav Rusyns. In: *The Persistence of Regional Cultures: Rusyns And Ukrainians In Their Carpathian Homeland And Abroad* (P. R. Magocsi, ed.), New York: Carpatho-Rusyn Research Center, 139-162.

Рамач, Ю. (1983). *Руска лексика*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Институт за педагогію – Катедра за руски язык и литературу.

Рамач, Ю. (1987). *Фразеолошкі речник: срїскохрваїско-русински*. Нови Сад: Филозофски факултет и Завод за издавање уџбеника.

Рамач, Ю. (1996). *Праїична сїилісїїка*. Нови Сад: Руске слово.

Рамач, Ю. (2002). *Грамаїика рускої языка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Рамач, Ю., М. Фейса и Г. Медеші (1995). *Срїско-русински речник / Сербско-руски словник, I, А-Њ*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язык и литературу и Дружтво за руски язык и литературу.

Рамач, Ю., М. Фейса и Г. Медеші (1997). *Срїско-русински речник / Сербско-руски словник, II, О-Ш*. Београд: Завод за учебніки и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язык и литературу и Дружтво за руски язык и литературу.

Рамач, Ю., О. Тимко-Дїтко, Г. Медеші и М. Фейса (2010). *Руско-сербски словник / Русинско-срїски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язык и литературу и Завод за культуру войвођанских Руснацох.

Сегеди, К. (2007). Русинисти-лингвисти. У: *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745-2005) I* (М. Фејса, ур.), Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј и КПД ДОК, 248-252.

Mihajlo Fejsa

MODERNIZATION OF RUTHENIAN ORTHOGRAPHY

Summary: The first *Orthography Rule-Book of the Ruthenian Language* was published by Mikola M. Kočiš in 1971. The *Orthography Rule-Book* achieved its main goal – to establish the basic orthographic principles. Although some of the secondary problems were not treated in the first Ruthenian orthography rule-book it was very useful and influential. During the last forty six years the need for a new orthography rule-book has arisen. The *Orthographic Dictionary of the Ruthenian language* published by the Department of Ruthenian Studies at the Faculty of Philosophy in 2017 solves a great number of the remaining problems concerning mainly the conflict between phonetic and morphological principle, the adaptation of loanwords, the acceptance of doublets etc. The *Orthographic Dictionary* is intended to be the first phase of a new orthography rule-book.

Key words: Ruthenian, orthographic dictionary, standardization, doublets, loanwords.